

ინსტიტუციონალიზმის არსი, მისიისა და საზოგადოებრივ მემორიალურობა სისტემაში აღბილის შესახებ: რ. ნურეევის ანალიზის პარალელები

მერაბ გველესიანი, პროფესორი

რეზიუმე

ინსტიტუციონალიზმი ეკონომიკა ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი მეცნიერებაა. სტატიაში იგი განხილულია როგორც საზოგადოებრივ მეცნიერებათა ის რგოლი, რომელიც ერთმანეთთან აკავშირებს ყველა ამ მეცნიერებას. ამ კუთხით მისი განხილვა მართებულია იმიტომ, რომ ინსტიტუტები წარმოადგენენ ყველა ზოგადსაკაცობრიო (ზოგადსოციოლოგიური) საწყისის კონცენტრირებულ გამოხატულებას. ეკონომიკური ისტორიის ვექტორს ეკონომიკური კანონზომიერებები განსაზღვრავენ, მაგრამ მათი მნიშვნელობის გაზვიადებას მივყავართ „ეკონომიკური იმპერიალიზმის“ კონცეფციამდე, ხოლო მათი მნიშვნელობის დაკნინება, რომელიც ინსტიტუციონალიზმის ზოგიერთ დებულებაში შეიმჩნევა, პირიქით, ბადებს „ინსტიტუციონალიზმის იმპერიალიზმის“ კონცეფციას.

სტატიაში განვითარებულია მოსაზრება, რომ ჭეშმარიტი ინსტიტუტები ორგანიზაციული სტრუქტურებია, ოღონდ ისინი წარმოადგენენ ქცევის წესების სხვადასხვაგვარ ნაკრებთა განვითარების პროდუქტებს და ამიტომაც წარმოქმნიან ქცევის წესები ინსტიტუციონალიზმის შესწავლის საგნის უფრო სიღრმისეულ შრეს. თავიანთი საგნის სიღრმეებში ეტაპობრივი ჩაღრმავება მეცნიერების დარგთა განვითარების საერთო კანონზომიერებაა, ეს მათ შესაძლებლობას უქმნის უფრო ღრმად გაიზიარონ თავიანთი კავშირებიც მომიჯნავე დარგებთან. ინსტიტუციონალიზმი თვითონაა აღმოცენებული სხვადასხვა მეცნიერებათა შესაყარზე, ამით მან ასახა ამ მეცნიერებათა სწრაფვა ცოდნის მთლიანი სისტემის შექმნისაკენ. ინსტიტუციონალიზმის გაგება არ უნდა შემოვფარგლოთ მისი როგორც ცოდნის იმ რგოლის გაგებით, რომელიც ეკონომიკურ თეორიასა და ისტორიას აკავშირებს ერთმანეთთან. ამ ფართო გაგებით, ინსტიტუციონალიზმი ხელს უწყობს ამ პროცესის გაღრმავებას.

საკვანძო სიტყვები: ინსტიტუციონალიზმი, საზოგადოებრივი მეცნიერებები, ეკონომიკური კანონზომიერებები, მისია, ქცევის წესები, ორგანიზაციული სტრუქტურები, მეცნიერებათა მიჯნები, ცოდნის მთლიანობა.

About the idea and institutionalization and place of system of social sciences¹:

Parallels with R. Nureevs' analysis

Merab Gvelesiani, Professor

Summary

The institutionalization economics still being under establishment is reviewed in the article as collection of social sciences which related all these sciences. Institutes represent concentrated reflection of all the common social beginnings. They determine the vector of economic history, economic regulations, though the exaggeration of their purpose leads us to the concept of “economic imperialism,” depreciation of their meaning, which is observed in several collections which precondition the concept “Institutionalizing Imperialism.”

An opinion is established that organizational structures are given the name of original institute, though they are the products of developing the various collections of behavioral regulations, that's why the following rather deep level of subject of learning is the common regulation of developing the fields of science. It gives them the opportunity of thinking rather deeply about own contacts with the mentioned fields. Institutionalism itself is formed on the basis of various sciences concentrating its strife towards creation of entirety of the system of sciences. The mission of Institutionalisms being understood in wide notion (not only as the collection of knowledge, connecting economical history and history) but with the purpose that this process is assisted.

ინსტიტუციონალიზმი მეცნიერული სიმწიფის „ასაკში“ შევიდა ისტორიული თვალსაზრისით სულ ახლახანს – გასული საუკუნის უკანასკნელ ათწლეულში, – რომელსაც ნეოინსტიტუციონალიზმის გაჩენის თარიღადაც ასახელებენ. სწორედ ამ დროიდან მან, ბოლოსდაბოლოს, მეტნაკლებად, გააცნობიერა თავისი არსი და მისია და მიუახლოვდა მეცნიერებათა სისტემაში თავისი ადგილის გარკვევასაც. უწინარესად ეს მისი სადღეისოდ ყველაზე მნიშვნელოვანი ფიგურის, დუგლას ნორტის დამსახურებაა. სწორედ მან 1990 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში „ინსტიტუტები, ინსტიტუციური ცვ-

¹ ამ ეტაპზე ძირითადად შემოვიფარგლოთ ინსტიტუციონალიზმის ეკონომიკის სახელმძღვანელოს (Институциональная экономика. 2009) 1.6. თავის თემატიკით (თავის ძირითადი ავტორია რ. ნურეევი, თავის დაწერაში მონაწილეობდა ი.

ლილებები და ეკონომიკის ფუნქციონირება“ მოჰფინა შუქი ინსტიტუტების რაობას. ნორტისეული განსაზღვრებით „ინსტიტუტები არის საზოგადოებაში „თამაშის წესები“ ანუ... ადამიანის მიერ შექმნილი შემზღუდავი ჩარჩოები, რომლებიც ორგანიზაციას უკეთებენ ადამიანთა შორის ურთიერთობებს“ (Hopt. 1997, გვ. 17). რ. ნურეევმა ამ ფორმულირებას ნაჭედი უწოდა და განმარტა, რომ ადრე ინსტიტუტებად ორგანიზაციული სტრუქტურების ერთობლიობას მიიჩნევდნენ.² ოლონდ, არ განუმარტავს, რატომ მიიჩნევდნენ ასე და რა მიმართებაშია ერთიმეორესთან თამაშის წესები და ორგანიზაციული სტრუქტურები. მიიჩნევდნენ იმიტომ, რომ ინსტიტუტები რე-

2 ორგანიზაციებისა და ქცევის წესების მიმართებათა ზემოთმოტანილი ინტერპრეტაცია ესადაგება (არ ეწინააღმდეგება) რ. ნურეევის ზოგიერთ მსჯელობას და ამით თავისებურად აღრმავებს და ავსებს მათ, რამდენადაც ეს მსჯელობები. ღირებულებათა და ზოგადსოციალოგიური საწყისთა სიღრმეებში საერთოდ არ „ჩადის“. თუმცა კონტექსტური კუთხით მნიშვნელოვანია. მოვიტანოთ ერთი ამონარიდი ინსტიტუციური არჩევანის (კონკურენციის) თავისებურებათა ავტორისეული ანალიზიდან: „ეკონომიკური სუბიექტები ინსტიტუციურ არჩევანში მონაწილეობის პროცესში თავიანთ ტალანტსა და ცოდნას წარმართავენ სარგებლიან ვარიანტთა ძიებაზე იმ საბოლოო თუ შუალედური ორგანიზაციების შექმნის მეშვეობით, რომლებიც ეკონომიკურსა და პოლიტიკურ სფეროებში მოქმედებენ ფორმალურ წესებში საჭირო ცვლილებების შეტანის უზრუნველსაყოფად. ფორმალური წესების ეკონომიკური ცვლილებები შეიძლება ხდებოდეს საკმაოდ სწრაფადაც, თუ ძველი ინსტიტუტები ერთბაშად იმსხვრევა ან მათი დროებითი ნეიტრალიზაცია ხდება (როგორც ეს ხდება რევოლუციებისა და დაპყრობათა შემთხვევებში). მაგრამ, უფრო ხშირად ეს ცვლილებები ნელი ევოლუციური გზით ხორციელდება. რაც შეეხება არაფორმალურ წესებში ცვლილებებს, ისინი ხორციელდება მხოლოდ თანდათანობით. ცვლილებათა ტემპი აქ სრულიად სხვაა, უფრო ნელია, დიდი მნიშვნელობა აქ აქვთ კულტურას (როგორც ერთი თაობიდან მეორისთვის ღირებულებათა და ნორმათა გადაცემის მექანიზმს), შემთხვევითობასა და ბუნებრივ შერჩევას.

მნიშვნელოვან როლს ინსტიტუციურ ცვლილებებში თამაშობენ ორგანიზატორები. ყველაზე ფართო გაგებით ორგანიზაცია არის ადამიანთა ჯგუფი, რომელიც გაერთიანებულია სწრაფვით მიზნის გარკვეულ მიზანს. შემოსავლის მაქსიმიზაციის მიზანს გამოდევნებული ორგანიზაციები და მათი

ინსტიტუტები

ორგანიზაციები

ნახ. 1.6.5. ინსტიტუტებისა და ორგანიზაციების ურთიერთკავშირი.

ხელმძღვანელები განსაზღვრავენ ინსტიტუციურ ცვლილებათა მიმართულებას (ნახ. 1.6.5). (Hypeev, 2009, გვ. 279-280).

ეს არის და ეს. როგორც სქემაზე ვხედავთ, ქცევის წესებად გაგებული ინსტიტუტებისა და ორგანიზაციების შორის კავშირი მარტივადაა წარმოდგენილი. განმარტებას ითხოვს აგრეთვე ის, რომ, როგორც ჩანს, ორგანიზაციები და ორგანიზაციული სტრუქტურები ინსტიტუციონალურ თეორიებში სხვადასხვა გაგებით იხმარება, რაკი ადრე, როგორც ითქვა, ინსტიტუტებში ორგანიზაციული სტრუქტურები მოიაზრებოდა.

ალობაში მართლაც წარმოგვიდგებიან პირველ რიგში როგორც ადამიანთა მიერ შექმნილი ფორმალური თუ არაფორმალური ორგანიზაციული სტრუქტურები, იქნება ეს სამეზობლო და სანათესაო, კლანურ-მაფიოზური სტრუქტურები, ფირმები, სახელმწიფო თუ თვით ბაზარი, რომელიც ასევე ადამიანებმა შექმნეს. ოლონდ მათ ეს შეგნებულად როდი გააკეთეს. ისინი ერთმანეთს უთანხმდებოდნენ მხოლოდ გასაცვლელი საგნის თაობაზე, ხოლო საბაზრო ქცევის დაუნერვლი წესები, რომელთაც მერედამერე თითოთოროლა დაწერილიც მიემატა, გაცვლითი ურთიერთობების განვითარებამ, მათი ორგანიზების საჭიროებამ გააჩინა. ბაზარი კი, როგორც ინსტიტუტი, ამ წესების გაჩენის პროდუქტია.

ხომ არ გამოდის აქედან, რომ რაკი ამ მეცნიერების შესწავლის საგანი ქცევის წესებია და რომ ამავე დროს ორგანიზაციებიც ინსტიტუტებია და პირველ რიგში სწორედ ისინია ინსტიტუტები, ინსტიტუციონალიზმის სახელწოდება შორდება მის შინაარსს? გარკვეულწილად სწორედ ასეა, მაგრამ მეცნიერებაში ასე ხშირად და უფრო ხისტადაც ხდება, ვიდრე ინსტიტუციონალიზმის შემთხვევაში: გეომეტრიის „მეტრებს“ არ შეუცვლიათ ამ მეცნიერების სახელწოდება, რომელიც მინის („გეოს“) ზომვას ნიშნავს – და სწორედ მინის სხვადასხვაგვარი (სხვადასხვა კუთხით და ა.შ.) ზომვის საჭიროებამ წარმოშვა თვით ეს მეცნიერება. ასევე „ქიმიის“ სახელწოდება ნიადგათან არის დაკავშირებული და ძველ ეგვიპტეში ნიადგის სტრუქტურის შესწავლიდან იღებს სათავეს, მაგრამ დღევანდელი ქიმიის საგანი და მასშტაბები არავის აფიქრებინებს ამ ტერმინის შეცვლას, ხოლო ინსტიტუციონალიზმის სახელწოდება არსობრივად არ დაშორებია შინაარსს: ორგანიზაციული სტრუქტურების შექმნის საფუძველიცა და მიზანიც უწინარესად სწორედ ქცევის („თამაშის“) გარკვეული წესების ჩამოყალიბება და დაცვაა: ოჯახს, შინ თუ გარეთ, თავისი, ღრმად ინდივიდუალური და მრავალფეროვანი „თამაშის წესები“ აქვს (რომელთა დაცვისთვის ზოგი ოჯახის უფროსი სიცოცხლეს გასწირავდა), ფირმას – თავისი, რომელიც ბაზრის სტრუქტურითაც არის, არაფორმალურად, დეტერმინირებული და სახელმწიფო სამართლებრივ-ეკონომიკური რეგულირებითაც, თუმცა ინდივიდუალურობა არც მას აკლია. შედარებით დაბალი ინდივიდუალურობით ხასიათდება საბაზრო ქცევის წესები, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მის სხვადასხვაგვარ სახელმწიფოებრივ რეგლამენტაციას სხვადასხვა ქვეყანაში. მოკლედ რომ ვთქვათ, ინსტიტუტების როგორც თამაშის წესების განსაზღვრამ მხოლოდ ცოტათი გააბუნდოვნა ტერმინის შინაარსი, მაგრამ დააზუსტა (დააკონკრეტა) ინსტიტუციონალიზმის შესწავლის საგანი.

ცალკე კვლევას იმსახურებს ქცევის წესების ჩამოყალიბების პროცესში საზოგადოების ღირებულებათა ანუ ადამიანებისა და მათი ჯგუფების ღირებულებითი ორიენტირების როლი, ზოგადად კი შეიძლება ითქვას, რომ ქცევის წესები სწორედ ღი-

რეზულტატთა ერთობლივად დაცვისა ან ერთეულთა მიერ სხვებისთვის მათი თავსმოხვევის მიზნით ყალიბდება. ინსტიტუციონალიზმი მაინცდამაინც ღრმად არ „ჩადის“ ამ საკითხში (რასაც მერედამერე სტატიაში ვნახავთ). მით უფრო ნაკლებად ეხება იგი იმ ზოგადსოციოლოგიურ საწყისებს (ადამიანთა და საზოგადოებათა სწრაფვებსა და მისთანათ), რომლებიც ზემოქმედებენ საზოგადოებრივ ღირებულებებზეც და მათგან შობილ ქცევის წესებზეც და განსაზღვრავენ ამ წესთა სიმყარესა თუ უმყარობასაც (მათ დარღვევებსა და ცვალებადობასაც).

ყოველივე ზემოთქმული გვიჩვენებს მეცნიერებათა გაჩენისა და განვითარების ერთ საერთო კანონზომიერებას: მეცნიერების დარგები თავდაპირველად ზედაპირულად ხედავენ თავიანთ საგანს, შემდეგ კი თანდათან უღრმავდებიან მას და ამას აღწევენ ან დამოუკიდებლად, ან სხვა, მათზე უფრო ღრმა მეცნიერებათა ბაზაზე, რომელთა პროდუქტებს თავიანთ მეთოდოლოგიურ საფუძვლად ან/და ფაქტობრივ მასალად იყენებენ. სხვა მეცნიერებებზე დაყრდნობის მაგალითებს გვაძლევენ გეოგრაფია (დაყრდნობა გეოლოგიაზე, ეკონომიკურ მეცნიერებებზე, კულტუროლოგიასა და სხვებზე), ეთნოგრაფია (დაყრდნობა ეთნოლოგიასა და სხვებზე) და ა.შ. პარალელების გავლება იმისთვის დაგეგმილია, რომ ინსტიტუციონალიზტური თეორია ნათლად არ გვიჩვენებს, ქცევის წესებია უფრო სიღრმისეული ცნება თუ ორგანიზაციული სტრუქტურები ანუ ამ თეორიის განვითარების წინა ეტაპებზე უბრალო შეცდომა იყო ორგანიზაციების მიჩნევა ინსტიტუტებად თუ თეორიული კვლევის კანონზომიერი საფეხური. ვიმედოვნებ, ახლა მკითხველს უფრო გაუადვილდება ამ საკითხში გარკვევა: ინსტიტუტების, როგორც ფორმალური თუ არაფორმალური ორგანიზაციული სტრუქტურების განსაზღვრა რაციონალურია, მაგრამ მხოლოდ პირველ მიახლოებას წარმოადგენდა ამ ცნების გაგებასთან, რადგან მხარს უქცევდა ადამიანთა მიერ ამ სტრუქტურების შექმნის მიზეზს. ხოლო მიზეზი არის მთლიანად საზოგადოებასა ან მის რომელიმე ჯგუფში მიღებული ფასეულობების (ღირებულებების), როგორც ქცევის სახელმძღვანელო პრინციპების, დამკვიდრება-გამყარება ან/და სხვა ჯგუფებისათვის მათი თავსმოხვევა. ამიტომ ჩანან ქცევის წესები ორგანიზაციულ სტრუქტურათა პროდუქტებად, მაშინ როდესაც, პირიქით, არსებითად ორგანიზაციული სტრუქტურები წარმოადგენენ პროდუქტებს ქცევის („თამაშის“) წესებისა ამ ტერმინის ფართო და სიღრმისეული გაგებით. სიღრმისეულით იმ აზრით, რომ ისინი ასახავენ თავიანთ მსაზღვრელ ღირებულებებს. ეს გაგება მოიცავს უწინარესად იმას, როგორ განსაზღვრავენ საზოგადოებაში დომინირებულ დამოკიდებულებებს საკუთრების უფლებებისადმი თვით რეალური ეკონომიკური ურთიერთობები, რომლებიც სწორედ საკუთრების ურთიერთობათა გამოხატულებას წარმოადგენენ.

მკითხველი ალბათ ადვილად დაინახავს, რომ ბოლო წინადადებაში ტავტოლოგიასთან არა გვაქვს

საქმე: ერთ შემთხვევაში საკუთრების უფლებები-სადმი დამოკიდებულებაზეა საუბარი, მეორეში – რეალურ საკუთრებით ურთიერთობებზე, რომელთა ნებელობით ფორმას წარმოადგენენ უფლებები – როგორც ფორმალური, ისე არაფორმალური, როგორც შეთანხმების შედეგად მიღებული ადამიანთა ერთობის მიერ, ისე თვითდინებით ჩამოყალიბებული. ეს ფორმა ასახავს საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკურ ინტერესებს და შეიცავს სუბიექტივიზმის ელემენტებს – შეიძლება შეესიტყვებოდეს საკუთრების რეალურ ურთიერთობებს, გზას უხსნიდეს მათ თავისუფალ მოქმედება-განვითარებას, მაგრამ შეიძლება არ შეესატყვისებოდეს – ბოჭავდეს – მათ.

მოკლედ, აქ რთულ იერარქიულ სისტემასთან გვაქვს საქმე, რომელშიც გადამცემი მექანიზმის როლს ასრულებს თითოეული ადამიანისა და სოციალური ჯგუფის სუბიექტური დამოკიდებულება საკუთრების ფენომენისადმი. ურთიერთობა-დამოკიდებულება-სტრუქტურათა ამ სისტემას კიდევ უფრო ართულებს ორგანიზაციებისა და ქცევის წესების არაერთგვაროვანი მიმართებები. ჩვენ აღვნიშნეთ მათი მხოლოდ პირველადი მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი. მაგრამ როგორც კი ესა თუ ის ფორმალური თუ არაფორმალური სტრუქტურა ამოქმედდება, იგი – შედეგი (პროდუქტი) – ქცევის წესების არა მარტო დამცველი, არამედ, აგრეთვე ერთად მათი შემოქმედიც ხდება ანუ მიზეზი და შედეგი ერთიმეორეს ადგილს გაუცვლიან. ამიტომ ჩანან ორგანიზაციები ინსტიტუტებად და, რაც უფრო მყარია ადამიანთა ერთობების ორგანიზაციული ფორმები, მით უფრო ძნელია იმის აღქმა, რომ ისინი საზოგადოების ღირებულებითი ორიენტირებისა და ამ ორიენტირთა მიერ განსაზღვრული ქცევის წესების განხორციელების საშუალებებს წარმოადგენენ. ადამიანები იმისთვის ერთიანდებიან (როცა თავის ნებით ერთიანდებიან) ორგანიზაციულ სტრუქტურებად, რომ მოიმსახურონ ისინი – მათი საშუალებით მოახდინონ საკუთარი ინტერესის რეალიზაცია. ასეა იმ შემთხვევაშიც, როცა სტრუქტურა არ ჩანს – თითქოს არ არსებობდეს. მაგრამ როცა უბნის მცხოვრებნი ერთიმეორეს ესაუბრებიან თავიანთ დამოკიდებულებაზე ამა თუ იმ საზოგადოებრივ ღირებულების მიმართ ან კიცხავენ მავანს ამა თუ იმ საქციელის გამო, ამით ისინი აფიქსირებენ ადგილობრივი (და არა მარტო ადგილობრივი) საზოგადოების წევრობას და ცდილობენ დაამკვიდრონ მასში ქცევის წესები, რომლებიც მათთვისაა სასარგებლო. მსგავს არაფორმალურ სტრუქტურებში ეს წესები „მოარული ხმების“ სხვადასხვაგვარი ნაკადების „ძალთა“ თანაფარდობით მკვიდრდება და იცვლება.

რაც შეეხება ისეთ ფორმალურებულ სტრუქტურებს, როგორებიცაა სახელმწიფო ან მუნიციპალური მმართველობა, სააქციო საზოგადოება და სხვა, აქ ქცევის უმნიშვნელოვანესი წესები სამართლებრივ ფორმებს იღებენ (სახელმწიფო და ადგილობრივი კანონმდებლობა, ორგანიზაციის წესდება და ა.შ.). ისინი აღიქმება როგორც პარლამენტის,

საკრებულოს, აქციონერთა კრებისა თუ მისთანათა პროდუქტები, მაგრამ ამ პროდუქტთა პირველწყაროდ კვლავ რჩება სტრუქტურის ნევრთა – აქციონერთა, ადგილობრივი საზოგადოებისა თუ ერის უმრავლესობისა ან მათში დომინირებულ ნევრთა ღირებულებითი ორიენტირები, რომლებიც თავიან ადეკვატურ ქცევის წესებს ითხოვენ, ხშირად კი ეს წესები მათ დაკანონებამდეც მოქმედებენ და გზას იკაფავენ არაადეკვატურ სამართლებრივ გარემოში.¹

დიდი მნიშვნელობა აქვს იმის თუნდ მოკლედ აღნიშვნას, რა მიზეზებს შეუძლიათ გამოიწვიონ ორგანიზაციულ სტრუქტურებში ქცევის წესების ცვლილება. ვინაიდან მათი უშუალო მსაზღვრელია ღირებულებები, მათი ცვლილების მიზეზები შეიძლება იყოს: ან სტრუქტურის ნევრთა დამოკიდებულების შეცვლა ტრადიციული (აღიარებული) ღირებულებებისადმი, ან წინააღმდეგობის გამწვავება ნევრთა იმ ჯგუფებს შორის, რომლებსაც იმთავითვე ჰქონდათ განსხვავებული დამოკიდებულება მიღებული ქცევის წესებისადმი და მათთანანი, თუ ასეთ შემთხვევებში კომპრომისული გადაწყვეტა ვერ გამოიძებნა, სტრუქტურული ერთეული იშლება, რისი თვალსაჩინო მაგალითია ოჯახთა მოხშირებული დაშლა.

იერარქია „ზოგადადამიანური და ზოგადსაზოგადოებრივი (ზოგადსოციალოგიური) საწყისები (სწრაფვები) → ღირებულებები (ფასეულობები) → ქცევის ინდივიდუალური წესები (რომელთაც ბრბოს ქცევის წესებიც უნდა მიეკუთვნოს) → ორგანიზაციული სტრუქტურები → ქცევის ინდივიდუალური და საზოგადოებრივი წესები“ გაუხეშებული მარტივი სახით წარმოგვიდგენს მიზეზობრივ კავშირებს, რომელთა საბოლოო პროდუქტსაც საზოგადოებრივი მოვლენები წარმოადგენენ. მიუხედავად ამ იერარქიის არაუნივერსალურობისა, ვფიქრობ, იგი უფრო სრულად მოიცავს ინსტიტუტების მოქმედების არეალს და გულისხმობს ინსტიტუციონალიზმის განვითარების მეტ შესაძლო მიმართულებას, ვიდრე ამას ამ საკითხზე გამოქვეყნებულ ნაშრომებში მოცემული რთული სქემები და მათზე დართული მსჯელობა-განმარტებები მიგვითითებენ, მათ შორის – ზემოთ დასახელებული სახელმძღვანელოს ნახ. 1.1.3 და მასზე დართული მსჯელობები. მათი ავტორი (რ. ნურეევი) წარმოგვიდგენს ინსტიტუციონალური კონცეფციების კლასიფიკაციას და ყველა კონცეფციის „ძირში“, რომლიდანაც ისინი გამომდინარეობენ წყაროში, სქემაზე (ისრებიტაა ეს მონიშნული) ეკონომიკურ ანალიზს ათავსებს. რაც შეეხება სახელმძღვანელოს 1.6. თავს, რომელიც ჩვენი ყურადღების ცენტრში მალე მოექცევა, მას ავტორი ინყებს ასეთი განმარტებით: „ინსტიტუციონალიზმი არის მეცნიერული თეორია, რომელიც საკუთრივ ეკონომიკური მეცნიერებისა და მისი „მეზობელი“ საზოგადოებრივი მეცნიერებების მიჯნებზე ვითარდება... იგი წარმოადგენს ან ამ მეცნიერებების მეთოდების გამოყენებას ეკონომიკის ანალიზისათვის („ძველი“ ინსტიტუციონალიზმი), ან პირიქით, ეკონომიკური მეთოდებ-

ის გამოყენებას ამ „მეზობელი“ მეცნიერებების პრობლემების ანალიზისათვის (Институциональная экономика. 2009, გვ. 242).

ესეც „ნაჭედი“ ფორმულირება (თვით რ. ნურეევის დ. ნორტზე თქმული სიტყვა მოვიშველიე), თან – ჩინებულად ნაჭედი, რამდენადაც მასში ფოკუსშია მოქცეული დღევანდელი ინსტიტუციონალიზმის კვლევის არეალი თავისი მეთოდებითურთ. ოღონდ, ზემოაღნიშნული სქემაზე და ეს ფორმულაც მოიცავენ მხოლოდ იმ ინსტიტუტებს (მათზე კონცეფციებს და მათი კვლევის მეთოდებს), რომლებიც დღეს არის ინსტიტუციონალური თეორიის საგანი. ხოლო არ მოიცავენ იმას, რომელთა კვლევა ეკონომიკურ ანალიზს არ ემყარება.

გასაკვირი ამაში არაფერია. ინსტიტუციონალისტური თეორიის მცოდნეს (არაკრიტიკოსს) შეიძლება საკითხის აქ წარმოდგენილი დასმა უფრო გაუკვირდეს, რადგან ეს თეორია იშვა ეკონომიკურ მეცნიერებათა ფარგლებში (მათსა და ისტორიულ მეცნიერებათა მიჯნაზე) და დღესაც ამ ფარგლებში მოიაზრებს თავის თავს. მაგრამ თუ მან არაეკონომიკურ ინსტიტუტებს თვალი მოუხუჭა, საკუთარი საგნის გაგება გაუძნელდება და შესაძლოა ნებსით თუ უნებლიედ „ეკონომიკური იმპერიალიზმის“ კონცეფციის ტყვეობაში აღმოჩნდეს.

განა როგორც დანერგო, ისე დაუნერგო ქცევის წესებს არ მიეკუთვნება ადამიანის სიცოცხლის, ღირსებისა და პატივის სამართლებრივი თუ მორალური დაცვა? ან განა მშობლის, ქალის, მოხუცებულის პატივისცემა კაცობრიული კულტურის მონაპოვარი არ არის, ქართული ტრადიციებით განდიდებული? ან, განა ადამიანის ღვთივმომადლებული ალტრუისტული სწრაფვები (რომელთაც თანამედროვე ეკონომიკის სულისჩამდგმელი ადფრედ მარშალი ხაზგასმით გამოყოფდა ბაზრული სწრაფვებისგან) ქცევის წესებად არ ჩამოყალიბდა? ან, რა ხელი აქვს ეკონომიკურ ანალიზს „ქაღალდის“ ინსტიტუტთან?

სხვა საქმეა, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების ჭრილები და წახნაგები ერთიმეორეზე არიან გადაჯაჭვული და რომ, ამიტომ, მშობლისა თუ ქალის პატივისცემა ხშირად ანგარებას უწყვილდება; რომ ქველმოქმედება ხშირად მარკეტინგულ ხრიკად არის მომარჯვებული და სარგებლის მიღებასთანაა შენონილი „ქველმოქმედის“ მიერ და რომ ზოგჯერ უბინოსთვის დიდ თანხას იხდიან. ყველა მსგავს შემთხვევაში ეკონომიკური ასპექტი მეორადია ქცევის ძირითად წესთან მიმართებაში, რომელსაც თავისთავად ეკონომიკური ანალიზი არ ესაჭიროება. არ ესაჭიროება იმიტომ, რომ ზოგადადამიანური და ზოგადსაზოგადოებრივი (ზოგადსოციალური) საწყისები და არაეკონომიკური ღირებულებები მსგავს კავშირებში ეკონომიკური ურთიერთობების გვერდის ავლით, უშუალოდ განსაზღვრავენ ქცევის წესებს.

„ეკონომიკური იმპერიალიზმის“ კონცეფციას ბევრი მიმდევარი გაუჩნდა მას შემდეგ, რაც მისმა „გენერალურმა გერატორმა“ გარი ბეკერმა (1930-

2014), რომლის მეცნიერული მემკვიდრეობა უთუოდ არის დასაფასებელი (განსაკუთრებით ადამიანისეული კაპიტალის კვლევის სფეროში), 1992 წელს ნობელის პრემია დაიმსახურა. ამიტომ მნიშვნელოვანია ამ კონცეფციისა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მისი ადეკვატური მოვლენების, მათ შორის, საქართველოს უახლეს წარსულში განვითარებული მოვლენების კრიტიკა, რომელიც ამავე ჟურნალის წინა ნომერშია მოცემული დ. იაკობიძის სტატიაში „ინსტიტუციონალიზმი – ახალი გამოწვევა“. ამიტომ მოკლედ გადმოვცემ სტატიის შესაბამის ნაწილს.

ავტორი გვამცნობს, რომ ბეკერის აზრით, ეკონომიკური მეცნიერება საგნით არ განსხვავდება სხვა სოციალური მეცნიერებებისაგან და რომ ყველა სფეროში, სადაც ადამიანი მოქმედებს, მისი აქტიურობის შეფასების საფუძველს ქმნის ეკონომიკური მეთოდები. კონცეფციის მიმდევრები თვლიან, რომ ამ მეთოდებით შეიძლება გადაწყდეს საზოგადოებრივი ურთიერთობების ნებისმიერი პრობლემა. არადა, სწორედ ამ მეთოდით მუშაობდა საქართველოში 2004-2012 წლებში სასამართლო ხელისუფლება, მას არ გამოუტანია 1%-ზე მეტი გამამართლებელი განაჩენი, პატიმრობა კი „წარმატებით“ იცვლებოდა ფულადი კოპენსაციით. სწორედ ბეკერის მოსაზრება იყო, რომ დამნაშავეს საჭიროა ჰქონდეს არჩევანი – ვისაც სურს ციხეში მოიხადოს სასჯელი, ვისაც არა – გადაიხადოს კომპენსაცია. ეს მოსაზრება იქცა საქართველოში სამუშაო თეზისად – იუსტიციის სამინისტრომ მთელი სისტემა შექმნა „დანაშაულებათა ბაზრის“ სარეგულაციოდ, რომლის მუშაობის შედეგიც 24 ათასი პატიმრისა და 250000 მუდმივ ეთვალყურეობას დაქვემდებარებული პირის – პრობაციონერის – არსებობაში გამოიხატა. შედარებისათვის: 1988 წელს საქართველოს ციხეებში მხოლოდ 16,5 ათასი ადამიანი იხდიდა სასჯელს, ხოლო 1937 წლის ცნობილი რეპრესიების დროს პეტიმართა რაოდენობა 11 (!!!) ათას კაცს არ აღემატებოდა. სტატიის ავტორის აზრით, „ეკონომიკური იმპერიალიზმის“ მახინჯ გამოვლინებებთანაა დაკავშირებული ამ მეთოდით პრობლემათა გადაწყვეტა პოლიტიკური პროცესების ჩარჩოებში, ოჯახში და ა.შ. მათ შორის ავტორი ეხება ბეკერისეულ „ქორწინების ბაზრასაც“ (იხ.: იაკობიძე, 2014, გვ. 123), რომელშიც სრულებით არ ჩანს ოჯახის შექმნის არაეკონომიკური ზოგადსოციოლოგიური საწყისები. და თუ თვით ციტატის ავტორიც, ისევე როგორც მრავალი სხვა მეცნიერი ინსტიტუციონალიზმს მხოლოდ ეკონომიკური მეცნიერების ფარგლებში განიხილავს, ეს იმის მსგავსი „ისტორიული“ ინერციის პროდუქტია, რომელ ინერციაზეც ინსტიტუტებისა და აგრეთვე ტექნოლოგიების მიმართულებით მეცნიერების თვით ამ მიმდინარეობაში მრავალი ნაშრომია შექმნილი და რომელთაც, როგორც ითქვამს, გამოწვლილვით იხილავს რ. ნურეევი (იხ.: Нуреев. 2009, გვ. 256-272 და სხვ.), თუ იგი თვითაა მოქცეული იმავე ინერციის ტყვეობაში. „გაუფიქრებელი ფობია“ და „ეკონომიკური იმპერიალიზმის“ გარკვეული გავლენა

იგრძნობოდა ამ სტრიქონების ავტორის წიგნიც – „რა არის ეკონომიკური პოლიტიკა“ (გველესიანი, 2008), ცხადია, განსაკუთრებით – ეკონომიკის რაობაზე საუბრისას.

შორსა ვარ აზრისგან რომ თქმული საკმარისია ინსტიტუციითა კვლევის ახალი მიმართულებების გასახსენლად – იმ მიმართულებებისა, რომლებიც ქცევის იმ წესებს შეისწავლიან, ეკონომიკურ საფუძველზე რომ არ არიან აღმოცენებული ანუ რომელთაც არაეკონომიკური ზოგადსოციოლოგიური საწყისები და წმინდა კულტურული ღირებულებები შობს. ამ მიმართულებათა „დაზვერვა“-მოძიება არც უნდა იყოს ეკონომისტთა მიზანი.

მაშ, რა მნიშვნელობა აქვს ქცევის წესთა ამ ჯგუფის დაზვერვას? ეს მნიშვნელობა უწინარესად მეთოდოლოგიურია. ზოგადსოციოლოგიური საწყისები და ღირებულებითი ორიენტირები, რომლებიც წესთა ამ ჯგუფს წარმოშობენ, სხვა კომბინაციით შედიან ეკონომიკურ ინსტიტუტებშიც და აღნიშნული მეთოდოლოგიური ხარვეზი იმის მანიშნებელია, რომ ინსტიტუციონალიზმს არა მარტო ქცევის წესთა საფუძვლიანი რანჟირება არ მოუხდენია, არამედ – არც მათი საწყისებისა. ამიტომ არაეკონომიკური ქცევის ამ წესთა არსებობა სხვაგვარად წარმოგვიდგენს ინსტიტუციონალიზმის არსსაც, მისიასაც და მეცნიერებათა სისტემაში მის ადგილსაც. იგი (ქცევის ამ წესთა არსებობა) მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ქცევის წესები ყოველგვარი საზოგადოებრივი ურთიერთობის იმ ზედაშრეს წარმოქმნიან, რომელსაც ინსტიტუციონალიზმი უნდა სწავლობდეს მის მთლიანობაში და არა მხოლოდ ცალკეულ საზოგადოებრივ მეცნიერებებთან მიმართებებში – მიმართებებში ცალკეულ ამ მეცნიერებათათვის ნიშანდობილ კანონებთან, რომელთა მოქმედების ფორმასა და მექანიზმსაც ქცევის წესები ქმნიან. მაშასადამე, ინსტიტუციონალიზმი მონოდებულია ერთ მთლიანობად შეკრას საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სურათი, რომლის ფრაგმენტებსაც გვანვდიან ცალკეული საზოგადოებრივი მეცნიერებები – შეავსოს ცოდნის ვაკუუმი, რომელიც ამ მეცნიერებათა შორის არსებობს.

თავის ამ მისიას ინსტიტუციონალიზმი საკმარის სისრულით ვერ განახორციელებს, სანამ მას თავისი მეთოდოლოგიური სიძნელეები არ დაუძლევია და იგი თვითონ რჩება ფრაგმენტულ მეცნიერებად: ჯერ-ჯერობით იგი ვერ ნახულობს ლოგიკურ ძაფს, რომელზეც „აისხმება“ ყველა ინსტიტუტი. იგი არანაირი კრიტერიუმით არ ახდენს ინსტიტუტთა რანჟირებას, თუ არ ჩავთვლით ისევდაისევ ერთ ეკონომიკურ კრიტერიუმს, რომლითაც ინსტიტუტები განიხილება მიკრო- და მაკროეკონომიკურ დონეებზე (იხ.: მალაშხია. 2014, გვ. 145-150. ისინიც ავტორის მიერ განხილულია მხოლოდ ფირმისა და სახელმწიფოს დონეების მიხედვით). აქედან ჩანს, რომ ინსტიტუციონალიზმი თავის თავს აღიქვამს მხოლოდ ეკონომიკური მეცნიერების „გრძელ ხელად“, რომელიც ამ მეცნიერებას ცხოვრებისეული მოვლენებისაკენ აქვს განვდილი. ინსტიტუციონალიზმი „დასდევს“ ქცე-

ვის ცალკეულ წესებს, რომლებიც ერთიმეორისგან დიდად განსხვავდებიან ზოგადობის ხარისხით ანუ მოკლებულნი არიან თავსებადობის ნიშანს და ამიტომ უძლურნი არიან შეკრან სისტემა. მაგრამ იგი დაბეჯითებით ეძებს ამ „ძაფსა“ და ინსტიტუტთა თავსებადობას ცალკეული საზოგადოებრივი მეცნიერებების მიჯნებზე. ყველაზე დიდი წარმატება ამ ძიებამ მას „ახალი ეკონომიკური ისტორიის“ შექმნის გზაზე მოუტანა. ამის დასტურია თუნდაც ის, რომ 1993 წელს ამ სფეროში გამოქვეყნებული ნაშრომებისათვის ნობელის პრემია მიენიჭა მის ორ ყველაზე პროდუქტიულ წარმომადგენლებს – დ. ნორტსა და რ. ფოგელს.

ამავე მიმართულების ფარგლებში ახალ წინადადებულ ნაბიჯად უნდა ჩათვალოს რ. ნურეევის კონცეფცია, რომელიც ჩამოყალიბებულია ზემოხსენებული სახელმძღვანელოს 1.6. თავში (სიზუსტისათვის: როგორც ზემოთაღ აღინიშნა, აღნიშნული თავის დაწერაში მონაწილეობა მიიღო ი. ლატოვმაც, რაც მითითებულია სახელმძღვანელოს გვ. 2-ზე, ხოლო ავტორობა იმავე გვერდზე მიკუთვნებულია რ. ნურეევისათვის). მის სტრიქონებში, გარკვეულწილად კი – სტრიქონთა შორისაც შეგვიძლია ამოვიკითხოთ „ახალი ეკონომიკური ისტორიის“ ნაკლავანებები და ავტორის სწრაფვა მათი დაძლევისაკენ, რასაც ქვემოთ დავინახავთ.

„ახალი ეკონომიკური ისტორიის“ გაჩენას წინაპირობები გერმანულმა ისტორიულმა სკოლამ შეუქმნა XIX საუკუნესა და XX საუკუნის პირველ ათწლეულებში. თავის მხრივ ეს სკოლა გაჩნდა როგორც პროტესტი კლასიკური პოლიტიკონომიის აბსტრაქტულობისა და ფორმალიზმის მიმართ. უმთავრესად ამავე პრეტენზიებს უყენებენ დღევანდელ ეკონომიკურ თეორიას – ეკონომიკსს – თანამედროვე ინსტიტუციონალისტები და, ბოლო ათწლეულებში, არა მარტო ისინი. პაატა ლეიშვილი თავის მონოგრაფიაში „ეკონომიკის ემპირიზმისა და დოგმატიზმის მარწმუნებში (ეკონომიკური მეცნიერების უძრაობის მიზეზები)“ წყაროებზე მითითებით გვამცნობს, რომ, მართალია, ნეოკლასიკოსები შემეცნების ერთადერთ წყაროდ ფაქტებს, დაკვირვებას ასახელებენ, მაგრამ არსებობს ვეება დაცილება ამ ორთოდოქსთა „სიტყვასა და საქმეს“ შორის, რაც ფაქტებისგან მათი მსჯელობების მოწყვეტაში იჩენს თავს. ეკონომიკსი იმ ზომით მოსწყდა რეალობას, რომ ამან მეცნიერების ისტორიაში უპრეცედენტო სტუდენტური მოძრაობა გამოიწვია ნეოკლასიკური თეორიის დომინირების წინააღმდეგ სასწავლო პროგრამებში (Леиашвили. 2013, გვ. 7. ავტორი იქვე იმონებს შემდეგ წყაროებს: Блауг. 1994; 2004; <http://www.paecon.net/PAERreview/wholeissues/issue2.htm>).

მაგრამ იხსნის კი ეკონომიკსს ამ ცალმხრივობისაგან ფაქტების დახვავება? ამას ხომ ამ დისციპლინის სახემძღვანელოთა ავტორებიც თავგამოდებით ცდილობენ?! პრობლემის სიძნელე სხვა რამეშია: ეკონომიკსის მოდელები მშრალია იმიტომ, რომ რადგან მათ უკან მდგომი ეკონომიკური კანონებია

აბსტრაქტულობის მაღალი დონისა (არადა ეკონომიკური სხეული სწორედ მათ ემყარება); ხოლო ამ, ცხოვრების მრავალფეროვან ნაკადთაგან „შორს მყოფ“ კანონებსა და თვით ცხოვრებას შორის ინსტიტუტები დგანან, რომლებიც მეცნიერულ შემეცნებასა და შემეცნებულთა ერთ ძაფზე ასხმას ელიან.

სულ უფრო ფერმკრთალდება ეკონომიკური თეორიის ისტორიზმიც, რომელიც სინამდვილესთან ამ მეცნიერების დაახლოების ერთი ფორმაა. ამის მრავალი მიზეზიდან უნდა გამოიყოს თვით ეკონომიკსის საგნის – საბაზრო სისტემის – სირთულე, რომელიც სულ უფრო იზრდება თანამედროვე შერეულ ეკონომიკაში საბაზროს პარალელურად ახალი არასაბაზრო სანყისების გაჩენა-მომრავლების კვალობაზე. მოკლედ, ეკონომიკის „თავის საქმეს“ ვერ აუდის და იმ შუალედური ფორმებისთვის (უწინარესად ინსტიტუტებისთვის ველარ იცლის, რომლებიც მას რეალობასთან აკავშირებენ. მეორე მხრივ, ისტორიული მეცნიერებები არსებითად ისევ ფაქტების აღწერითა და ტიპურ სიტუაციათა შედარებებით იფარგლებიან, განვითარების კანონზომიერებათა შესახებ კი სრულიად არასაკმარის ინფორმაციას იძლევიან, რაკი ამ ინფორმაციის შემუშავებისათვის საჭირო მასალას ვერ იღებენ.

ყველაზე მეტად სწორად ამ ორ მეცნიერებას შორის იგრძნობა ბოლო საუკუნეებში ვაკუუმის არსებობა, მის შევსებას კი ცდილობს „ახალი ეკონომიკური ისტორია“. ამან კონცენტრირებული გამოხატულება პოვა ზემოხსენებული სახელმძღვანელოს 1.2 თავის 1.1. პარაგრაფის სათაურში „საბაზრო გაცვლის მეცნიერებიდან ადამიანთა ურთიერთობების საერთო მეცნიერებისაკენ“, რომლის ავტორია ლორან ტევენო (თავი დაწერილია კიდევ ოთხი ფრანგი ავტორის მონაწილეობით. იხ.: Тевено. 2009, გვ. 79). აქ როგორ არ გავიხსენოთ დიდი ილია, რომელიც იმ ეპოქაში მოღვაწეობდა, როცა ჯერ კიდევ ინსტიტუციონალიზმის წინაპარი გერმანული ისტორიული სკოლა იდგამდა ფეხს – როგორ არ გავიხსენოთ მისი წუხილი, რომ ჩვენი ისტორია მეფეების ისტორიაა და ხალხი მასში არ ჩანს. ან, როგორ არ გავიხსენოთ დიდი ივანე ჯავახიშვილი, რომელიც დაულალავად ეჭიდებოდა ეკონომიკური მასალით საქართველოს ისტორიის გამდიდრების საქმეს.

მაგრამ, ამ კუთხით მათი ღვაწლის შესწავლასა და წარმოჩენასაც ცალკე ესაჭიროება საგანგებო ძალისხმევა, ჩვენ კი რ. ნურეევის დავუბრუნდეთ. იგი სკრუპულოზულად და კრიტიკულად აანალიზებს ინსტიტუციონალისტურ ძიებებს ეკონომიკური ისტორიის სხვადასხვა მიმართულებაში და ავლენს ამ ძიებათა მნიშვნელოვან შედეგებსაც და არაერთ ნაკლოვანებასაც. ამ უკანასკნელთ მიეკუთვნება ის, რომ ჯერ მხოლოდ გამოჩინების შემთხვევებში იგრძნობა კვლევის ნაკადების შეერთების ტენდენცია ანუ ინსტიტუციონალიზმმა ჯერჯერობით ვერ დაძლია ფრაგმენტულობა. მოვიტანოთ ამონარიდი:

„ეკონომიკურ-ისტორიული მეცნიერების თანამედროვე ეტაპის თავისებურებაა ემპირიული გამოკვ-

ლევების სიჭარბე „დიდ თეორიასთან“ შედარებით, რაც ახალი ეკონომიკური ისტორიის გაბატონებული გავლენით უნდა აიხსნას.

შედეგად იქმნება სიტუაცია, როცა კერძო პრობლემების საინტერესო და მნიშვნელოვანი გამოკვლევების მასა მოზაიკის ნასმხვრევებად რჩება და ვერ ჯდება ისტორიული ევოლუციის მთლიან სურათში. ნ. კრაფტი პირდაპირ აღიარებს, რომ „წარუმატებელია ცდები მეტად თუ ნაკლებად სრულად გამოიყენონ ეკონომიკური მეცნიერების პოტენციალი ისტორიულ კვლევებში და პირიქით“ (მითითებულია: Крафт. 2002, ტ. 2. გვ. 995). ახალი მეტათეორიის შექმნასთან ყველაზე ახლოს დ. ნორტი მივიდა, მაგრამ ვერც მან დაამთავრა, ჯერჯერობით, სინთეზი. ეს დაუმთავრებლობა შეიმჩნევა იმით, რომ მან კონცენტრაცია მოახდინა ახალი დროის ისტორიაზე და არ გააჩნია ისტორიული განვითარების ფაზების კონცეფცია“ (Hypeev. 2009, გვ. 272). თუმცა, რ. ნურეევი იქვეც და სხვაგანაც გვანვდის დანვრილებით ცნობებს დიდი ისტორიულ-ეკონომიკური ისტორიის შექმნის მიმართულებით გადადგმული მნიშვნელოვანი ნაბიჯების შესახებ როგორც დ. ნორტის, ისე სხვა მკვლევართა მიერ.

ავტორი გვამცნობს იმასაც, რომ „არსებობს შეხედულება ... რომლის თანახმადაც საერთოდ წავიდა ყოვლისმომცველი („დიდი“) თეორიების დრო. მათ ადგილს კონტექსტური და ფრაგმენტული ცოდნა იკავებს. ჩვენი აზრით – აგრძელებს იგი, – უფრო სწორი იქნებოდა „დიდი თეორიების“ დასასრულზე კი არ გვესაუბრა, არამედ დროებით პაუზაზე „დიდი თეორიების“ „წარმავალსა“ და „მომავალ“ ეპოქებს შორის. ასეთ პაუზებს ისტორიაში უფრო ნაკლებად როდი აქვთ ადგილი, ვიდრე იმ შემობრუნებებს, როდესაც ახალი თეორიები ძველს გამოდევნიან“ (Hypeev. 2009, გვ. 273). სრული ჭეშმარიტებაა, მაგრამ, რატომ დგება პერიოდულად პაუზების დრო? იმიტომ, რომ მეცნიერების განვითარება, ისევე როგორც ყოველი მოძრაობა, ციკლურ კანონზომიერებას ექვემდებარება: ხან ახალი თეორიების შექმნა-დამკვიდრების ანუ შემობრუნების დროა და ხან – ცოდნის იმ ახალი ელემენტებიც დაგროვების დრო, რომელთა „კრიტიკულმა მასამ“ საბოლოოდ თვისებრივად ახალი, სისტემურობის ნიშნის მატარებელი თეორიები უნდა შვას.

რა დრო უდგას ახლა ინსტიტუციონალიზმს – „დაგროვებისა“ თუ „გოლიათის“ დაბადებისა? ამაზე ჯობს მკითხველი თვითონ შეეცადოს პასუხის გაცემას იმის მიხედვით, თუ როგორ შეხედავს იგი რ. ნურეევის წინადადებებს და როგორ შეაფასებს მათ შუქ-ჩრდილებს.

რ. ნურეევი ჩამოთვლის პარადიგმული ხასიათის შვიდ ინსტიტუციონალურ კონცეფციას, რომელთაც „დიდი თეორიის“ „ჩუმი“ პრეტენზია აქვთ და აცხადებს, რომ ეკონომიკური ისტორიის ახალი მეტათეორია მოწოდებულია გარკვეული სახით მოახდინოს მსგავსი პარადიგმების საუკეთესო იდეათა სინთეზი – არსებული „დიდი“ თეორიები ერთიმეორეს კი არ

ენინააღმდეგებიან, არამედ ავსებენ (Hypeev. 2009, გვ. 273). იქვე გვანვდის თავის აზრს: „ასეთი სინთეზის საფუძვლად... შეიძლება იქცეს ეკონომიკური განვითარების, როგორც ეკონომიკურ სისტემათა და ინსტიტუტთა გლობალური კონკურენციის გაგება. ამ კონკურენციის პროცესში ხდება კაცობრიობის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ეფექტიანი გზების ამორჩევა – ნაწილობრივ ცნობიერად და ნაწილობრივ კი – სტიქიურად. ამ მიდგომის საფუძველში კი დევს დ. ნორტის ნეოინსტიტუციონალიზმის შეერთება სოციალურ-ეკონომიკური სისტემების თეორიასთან, რომელიც მარქსისტებმა და „ძველმა ინსტიტუციონალისტებმა“ შეიმუშავეს (Hypeev. 2009, გვ. 274).

სოციალურ-ეკონომიკური სისტემების მარქსისტული თეორიის ნურეევისეულ გაგებას ქვემოთ დავუბრუნდეთ, ჯერ ვნახოთ, რას გულისხმობს ავტორი ინსტიტუტთა კონკურენციაში. იგი აცხადებს: „ახალი მიდგომის მთავარი თეორიული პრინციპია თეზისი – კონკურენცია ეკონომიკური ისტორიის მთავარ შინაარსს ქმნის“. შენიშვნაში ამ მართლაც პრინციპული და, ვფიქრობ, პროდუქტიული იდეისადმი ავტორს მოყავს ფ. ფონ ჰაიეკის სიტყვებიც „კონკურენციის, როგორც აღმოჩენის პროცედურის“ შესახებ (Хаїек. 1989). ამ კონტექსტში ჰაიეკის იდეა, როგორც ჩანს, უნდა გავიგოთ როგორც კონკურენციაში დანიშნულებული სუბიექტის ან ინსტიტუტის უპირატესობათა „აღმოჩენა“ იმის შედეგად, რომ იგი წარმოაჩენს თავის უპირატესობებს თავისი გამარჯვებით.

რ. ნურეევი განმარტავს, რომ მის მიერ წამოყენებულ თეზისში კონკურენცია ორი ასპექტითაა წარმოდგენილი: როგორც ინსტიტუტებისა ანუ „თამაშის წესებისა“ და როგორც ეკონომიკური სისტემების, ინსტიტუციურ ნორმათა კომპლექსების კონკურენცია. წინა ციტატაშიც, ეკონომიკური განვითარების საკუთარი განმარტებისას, ეკონომიკური სისტემებისა და ინსტიტუტების კონკურენცია იყო ხსენებული, აქ კი ეკონომიკური სისტემა ავტორმა ინსტიტუციურ ნორმათა კომპლექსებთან გააიგივა. სწორედ აქ მივდივართ, ისევ, ინსტიტუციონალიზმის კატეგორიების შინაარსის არაზუსტი გაგებით „ეკონომიკურ იმპერიალიზმთან“. განვმარტოთ მარტივად: სახელმწიფო და მუნიციპალური კანონები ეკონომიკის რეგულირების თაობაზე, ისევე როგორც ფირმის წესდება და ყველა ამ ორგანიზაციის ხელმძღვანელობის ბრძანებები ეკონომიკური სისტემის ნაწილები კი არაა, არამედ სამართლებრივი გარსია ამ სისტემისა იმის მიუხედავად, რომ „საყოლპურო“ ენით მათ ეკონომიკური კანონები ქვია. ვფიქრობ, ავტორმა აქ უბრალო დაუდევრობა გამოიჩინა, ოღონდ არც მთლად უბრალო – ამით გვიჩვენა ინსტიტუციონალიზმის (ანუ არა მხოლოდ თავისი) ბუნდოვანი წარმოდგენა ინსტიტუტებისა და ეკონომიკის მიმართებებზე.

ბუნდოვანება ამ მიმართებებში სახელმძღვანელოში ამით არ მთავრდება. საინტერესო მიგნებებისა და ლოგიკური მსჯელობის გვერდით არასწორსა ან/და არაზუსტ გაგებებსაც ვხვდებით. ამას თავისი ახ-

სნა აქვს. ეკონომიკის ვერ სწვდება ინსტიტუტებს, რომლებიც თანამედროვე შერეული ეკონომიკის (ფუნქციურ) კავშირებს „ზემოთ მდებარეობენ“. რ. ნურეევი სწორად შენიშნავს, რომ ეს მეცნიერება ჩამოყალიბებულ საბაზრო ეკონომიკას შეისწავლის და გარდამავალ ფორმებთან ხელი არა აქვს. მაგრამ ამ „ჩამოყალიბებულ სისტემაშიც“ ბევრი მოვლენა და ტენდენცია (ნეკროეკონომიკის, ზომბიეკონომიკის, ჩრდილოვანი ეკონომიკის ელემენტები, კორუფცია და ა.შ.) მისი „სისტემის“ მიღმა რჩება. ტრადიციული ეკონომიკის ორივე ამ შეზღუდულობის ნათელ ილუსტრაციას წარმოადგენს ვლ. პაპავას წიგნი „არატრადიციული ეკონომიკის“, რომელშიც გაანალიზებულია ეს მოვლენები და ტენდენციები, მათ შორის, სოციალიზმიდან კაპიტალიზმზე გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკისა (პაპავა, 2011). ყოველივე ეს მხოლოდ შედარებისთვის ითქვა: ინსტიტუციონალიზმს გაცილებით „მეტი საქმე“ აქვს, ვიდრე ეკონომიკის – მას ეკონომიკის ცოდნაც მოეკითხება, გარდამავალი ფორმებისაც, არასაბაზრო სისტემებისაც და, როგორც ვნახეთ, სხვა საზოგადოებრივი მეცნიერებებისაც, რადგან ინსტიტუტები ყოველი მათგანის მიერ შესწავლილსა თუ შეუსწავლელ ნიშან-ტენდენციებს ავლენენ. ამიტომ ინსტიტუციონალიზმის მისიის განხორციელებას ძალთა დიდი კონცენტრაცია და კვლევების განსაკუთრებული კოორდინაცია ესაჭიროება, რადგან ერთ ავტორსა ან თუნდაც ერთი კვლევითი ინსტიტუტის მკვლევარებს ყველას ერთად არ მოეთხოვება მთელი ამ სამუშაოსთვის საკმარისი ცოდნა.

შევჩერდეთ მარქსისტული ეკონომიკური თეორიისადმი ავტორის დამოკიდებულებაზე, რომელიც პრინციპში სწორია: ინსტიტუციონალიზმმა მისგან უნდა აიღოს რაციონალური მარცვლები და უკუაგდოს არარაციონალური. მაგრამ ამისათვის ამ თეორიის ცოდნა საჭირო. ვერ იტყვი, რომ რ. ნურეევს ეს ცოდნა არა აქვს – მარქსთან იგი ისეთ დებულება-საც კი პოულობს, რომელიც ინსტიტუციონალისტებმა „ხელახლა აღმოაჩინეს“. მაგრამ ჩვენ, ყოფილ ფსევდომარქსისტებს, რომელთაც სხვებზე მეტად, ოღონდ დოგმატურად გვექონდა მარქსიზმი ნასწავლი, ამ ცოდნაში ყველას გვაქვს „გვარიანი“ ხარვეზები.

დავინყოთ იმით, რომ შვიდ კონცეფციას შორის, რომელთაგან თითოეული, რ. ნურეევის თქმით, „დიდი თეორიის“ სტატუსზე აცხადებს პრეტენზიას, პირველ ნორმად ეკონომიკური ისტორიის ანალიზის მარქსისტული ტრადიციაა დასახელებული, პარაგრაფ 3-ის ბოლოს კი მითითებულია, რომ ეკონომიკური განვითარებისადმი ინსტიტუციური მიდგომის საფუძველში დევს დ. ნორტის ნეოინსტიტუციონალიზმის შეერთება სოციალური, ეკონომიკური სისტემების თეორიასთან, რომელიც შეიმუშავეს მარქსისტებმა და „ძველმა“ ინსტიტუციონალისტებმა (სხვათა შორის, ეს „ძველებიც“ იმავე, სწორი პრინციპით უდგებოდნენ მარქსიზმს, რომლითაც უდგება რ. ნურეევი). მაგრამ, „შვიდეულის“ ჩამონათვალში მარქსისტული ტრადიცია წარმოდგენილია შემდეგი

(ერთი) წინადადებით: „ამ ისტორიას იგი ხსნის წარმოებით ურთიერთობათა პროგრესული ევოლუციით, რომელსაც საწარმოო ძალების განვითარება განაპირობებს“ (Hypeev, 2009, გვ. 272). კონცეფციური კუთხით საკუთრივ ამ ფორმულირებაში თითქმის არაფერია სადაო, მაგრამ სამი რამ მაინც ითხოვს დაზუსტება-დაკონკრეტებას.

პირველია ის, რომ მარქსიზმი (და არა მხოლოდ იგი, არამედ ბევრი სხვაც რ. ნურეევის ჩათვლით) მხოლოდ ევოლუციაში როდი ხედავს ე.წ. წარმოებით ურთიერთობათა პროგრესულ განვითარებას, არამედ მათი სისტემების რევოლუციურ ცვლილებებშიც (შესაძლოა ეს უზუსტობა უფრო ფორმალური იყოს); მეორე: ისტორიის ახსნა მართლაც უწინარესად ეკონომიკურ საფუძველზე უნდა მოხდეს. ეს მიდგომა კარგა ხანია აღარ არის მარქსიზმის კუთვნილება, ამიტომ „მარქსისტული ტრადიცია“ აქ მხოლოდ იმ „შუაშია“, რომ ისტორიის ეკონომიკური ინტერპრეტაცია, როგორც ამას უთითებენ პოლ სამუელსონი და ვილიამ ნორდჰაუსი თავიანთ ცნობილ სახელმძღვანელოში, კ. მარქსის იმ მნიშვნელოვან წვლილთა რიგს მიეკუთვნება, რომელი წვლილიც მან შეიტანა დასავლურ აზრში (Samuels, Nordhaus, 2000, გვ. 750). დიახ, სწორედ რომ დასავლურ აზრში, რომელშიც ნურეევისგან მითითებული ტრადიციის შექმნისათვის თუნდ მარქსის შემდგომი საუკუნენახევარი საკმარისი უნდა ყოფილიყო; და მესამე. რ. ნურეევიც უთუოდ იმ აზრისაა, რისაც მარქსისტი თუ არამარქსისტი სერიოზული მეცნიერები, რომ ისტორიის ვექტორი მხოლოდ ზეაღმავალი როდია, ხან იგი „ქვემოთაც“ ეშვება, რაც ამ ნურეევისეულ ერთ წინადადებაში არ ჩანს.

მაგრამ ყოველივე ამას უფრო ნაკლები მნიშვნელობა აქვს ინსტიტუციონალისტური თეორიის განვითარებისათვის, ვიდრე შემდეგ კითხვას: როგორ ესმის ავტორს მარქსისტულ თეორიაში (როგორც ინსტიტუციონალიზმის ერთერთ წყაროში) საწარმოო ძალთა როლი? როგორც ჩანს ცალმხრივად. ის, რაც მან მე-3 პარაგრაფის შესავალში აღნიშნა 3.1. პუნქტის პირველსავე წინადადებაში კონკრეტდება ასე: „ტექნიკური ინოვაციები, რომლებიც ორთოდოქსულ-მარქსისტული მიდგომებით საზოგადოების განვითარების მთავარ „ძრავად“ იყო მიჩნეული, ინსტიტუციონალური პარადიგმის ჩარჩოში განიხილება როგორც შედეგი ინსტიტუციური ინოვაციებისა, რომლებიც ბადებენ მოთხოვნას ახალ ტექნოლოგიებზე...“ (Hypeev, 2009, გვ. 274).

ამის საპირისპიროდ, მარქსისტული თეორია ხაზს უსვამს იმას, რომ ეკონომიკური (წარმოებითი) ურთიერთობები შეიცავენ საწარმოო ძალთა განვითარების სტიმულებს, რომლებიც – სხვათა შორის – ციკლური ცვალებადობით წარმოშობენ ტექნოლოგიურ ინოვაციებს ანუ ინოვაციების გაჩენა თუ მათი კლება-მატება დამოკიდებულია სწორად ეკონომიკური ურთიერთობების მდგომარეობაზე, რომელსაც ეკონომიკური კონიუნქტურა ასახავს.

მაგრამ შევეშვათ მარქსიზმის ცოდნაში ავტორ-

ის ხარვეზების ძიებას. აქ უკვე იმ სერიოზულ მე-
თოდოლოგიურ ხარვეზს აქვს ადგილი, რომელიც
მნიშვნელოვანია თვით ინსტიტუციონალიზმის გაგე-
ბა-განვითარებისათვის. როგორც ვნახეთ, ინსტი-
ტუტები წარმოადგენენ სინთეზს სოციოლოგიური
საწყისებისა – ეკონომიკურის, პოლიტოლოგიურის,
კულტუროლოგიურის, ეთნოლოგიურის, სამართ-
ლებრივისა და ა.შ. ვნახეთ ისიც, რომ ეკონომიკური
საწყისის როლის გაზვიადებასა და მოცულობის
გააბსოლუტებას „ეკონომიკურ იმპერიალიზმამდე“
მივყავართ. ციტატაში „ეკონომიკური იმპერიალიზ-
მი“ გამქრალია, მისი ადგილი „ინსტიტუციურ იმპე-
რიალიზმს“ უკავია: ეკონომიკურმა საწყისმა დაკარგა
ტექნოლოგიათა განვითარების მასტიმულირებელი
როლი და – სხვა ვარიანტი აღარაა დარჩენილი –
ამ როლს ინსტიტუტების სხვა წარმომქმნელი საწყ-
ისები (ადამიანებისა და მათი ჯგუფების ნება, თუნ-
დაც მათი ალტრუისტული სწრაფვები, მათი ფსიქეს
მდგომარეობა და ა.შ.) განაპირობებენ. არც მეტი,
არც ნაკლები, ასეთი მიდგომა ინსტიტუტებს შემთხ-
ვევით წარმონაქმნებად წარმოგვიდგენს და მათი
ცვალებადობა შესაძლოა „პეპლის ეფექტმა“ განსაზ-
ღვროს, რაზეც ავტორს არაერთგან აქვს საუბარი,
მათ შორის 1.6. თავის ფინალში (იხ.: Нуреев. 2009,
გვ. 282). ეს მის მიდგომებს მხოლოდ დუალისტურს
(ან – არათანმიმდევრულს) ხდის, თორემ პრინციპე-
ბი, რომლებითაც იგი უდგება „დიდი“ ეკონომიკური
ისტორიის შექმნის საქმეს, ძირითადად სწორია და
ჩვენ მათზე უკვე ვისაუბრეთ.

ოღონდ, ვისაუბრეთ უმთავრესად სწორედ
პრინციპებზე და არა – კონკრეტულ (ცალკეულ)
ინსტიტუტებზე, რომელთაც უნდა დაადასტურონ
ამ პრინციპების ქმედითობა. პრინციპებს ავტორი
სწორედ მათი მეშვეობით ადგენს იმ ანალიზის
საფუძველზე, რომელსაც 1.6. თავის ყოველ პარა-
გრაფში უკეთებს „ახალი ეკონომიკური ისტორიის“
ნაკადებს. ანუ მაგალითები ამ ნაკადების წარმო-
მადგენელთა ნაშრომებიდან მოაქვს. შევჩერდეთ
თვით მის მიერ მოტანილ თავისთავად საინტერესო
მაგალითზე ამავე თავის 3.2. პუნქტიდან. იგი ეხ-
ება XIII-XV საუკუნეების მეტოქეობას მოსკოვსა და
ნოვგოროდს შორის, რომლებიც იმდროინდელი რუ-
სული ცივილიზაციის ალტერნატიულ მოდელებს
წარმოადგენენ. ნოვგოროდული მოდელი დემოკრა-
ტიული იყო და, რ. ნურეევის აზრით, უფრო პერ-
სპექტიული, ვიდრე მოსკოვის თავადთა და მეფეთა
ავტორიტარიზმზე დამყარებული მოდელი, მაგრამ
გაჭიანურებულმა საბრძოლო მეტოქეობამ დაქსაქსა
ნოვგოროდული დემოკრატია და შინაარეულობებიც
გამოიწვია.

ვფიქრობ, ამ პროცესის ხაზგასმას აქვს გადამ-
წყვეტი მნიშვნელობა დასკვნების გამოსატანად,
ავტორი კი უფრო იმაზე ამახვილებს ყურადღებას,
რომ რაც მეტ მინას იერთებდა მოსკოვი, მით
უფრო იზრდებოდა მისი სამხედრო პოტენციალი,
ნოვგოროდული არმია კი არანაირ მასშტაბის ეფექტს
არ იძლეოდა, რადგან მხოლოდ ნოვგოროდელთაგან

კომპლექტდებოდა, რამაც თავდაცვისუნარიანობის
შემცირება გამოიწვია. ამ ფაქტორის მნიშვნელობას
როდი უარვეყოფ. მაგრამ, ვფიქრობ, რომ იგი თვითონ
იყო შედეგი დემოკრატიული სტრუქტურისა, რაკი
იგი რუსული ცივილიზაციის პანორამულ სურათში
გამოიყურებოდა როგორც ოაზისი, რომელიც იქაურ-
მა თავისუფალმა ვაჭრობა-ხელოსნობამ წარმოშვა –
როგორც უცხო სხეული, შეიძლება ითქვას როგორც
გამოძახილი დასავლეთ ევროპაში დაწყებული აღორ-
ძინების ხანისა. იგი ვერ მოერგო რუსულ, შედარებით
დაბალი დონის ეკონომიკურ გარემოს (იქნებ ვერც
ეთნოფსიქიკას). მოკლედ, დემოკრატიის დრო არ
იყო. მისი დრო არ იყო არც ჩვენთან, საქართველო-
ში, მე-12 საუკუნის პირველ მეოთხედში, როდესაც
დავითმა – უდიდესმა მეფემ საქართველოს ისტორი-
აში – შემოუერთა საქართველოს თბილისი და დმან-
ისი, რომლებშიც დემოკრატიული მმართველობითი
(თვითმმართველობითი) სტრუქტურები არსებობდა.

დიდი ისტორია მართლაც უნდა განვიხილოთ
როგორც ინსტიტუტთა კონკურენციის ისტორია,
რომელშიც ეკონომიკური სტრუქტურები ასრულებენ
მთავარ როლს, ამასთან არც ამ როლის გაზვიადება
ივარგებს და არც მისი დაკნინება.

სხვათაშორის, საინტერესოა – რა დრო, რა ეპო-
ქა უდგას ახლა დიდ რუსეთს? ან, ჩვენს პატარა
საქართველოს?

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გველესიანი მერაბ, 2008. რა არის ეკონომიკური პოლიტიკა. თბ., „კომენტარი“.
2. იაკობიძე დავით, 2014. ინსტიტუციონალიზმი – ახალი გამოწვევები//„ბიზნეს-ინჟინერინგი“, №4.
3. მალაშხია გიორგი, 2014. ეკონომიკურ სისტემათა ანალიზის ინსტიტუციური მეთოდები//„ბიზნეს-ინჟინერინგი“. №4.
4. პაპავა ვლადიმერ, 2011. არატრადიციული ეკონომიკისი. თბ., პაატა გუგუშვილის ეკონო-
მიკის ინსტიტუტი.
5. Блауг М., 1994. Экономическая мысль в ретроспективе. М., «Дело - ЛТД».
6. Крафтс Н., Ф., Р., 2002. Экономическая теория и история // Панорама экономической мысли конца XX столетия. В 2-х томах. СПб. Экономическая школа, т. 2.
7. Леиашвили Паата., 2013. Экономикс в тисках эмпиризма и догматизма. «Сиахле». Тбилиси.
8. Нуреев Рустем., 2009. Эволюция институциональной теории и ее структура. В кн.: «Институциональная экономика». М., ИНФРА – М.
9. Нуреев Рустам, Латов Юрий, 2009. Институционализм в новой экономической истории. В кн.: «Институциональная экономика». М., ИНФРА-М.

10. Самуэльсон Пол, Нордхаус Вильям, 2000. Экономика. М., Лабатория базовых знаний.
11. Тевено Лоран, 2009. Ценности, координация и рациональность: экономика соглашений или эпоха сближения экономических, социальных и политических наук. В кн.: «Институциональная экономика». ИНФРА-М., 2009.
12. Хайек Ф., 1989. Конкуренция как процедура открытия//»МЭиМО». №12.